

## ԱՌԱՆՑ ԴԱԻԱՆԱՆՔԻ

Ժամանակակից վէպ Հէնրիկ Սենկևիչի

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

(Շարունակութիւն <sup>1)</sup>)

8 ԿՈՇԻՍԻ.

Կոկեա կինը վաշխառու է. քիչ յոյս է տալիս, բայց ահագին շահ է պահանջում: Այսօր երբ ես մի քիչ աւելի հանգիստ եմ ու կարողանում եմ մի քիչ կարգին մտածել, պէտք է խոստովանեմ, որ դո՛նէ այդ կողմից Անեկային ոչ մի յանդիմանութիւն անելու իրաւունք չունեմ: Նա ինձ ոչ մի յոյս չէր տալիս և ոչինչ չէր պահանջում: Այն, ինչ որ ես վարշաւայում նրա կողմից կօկետութեան նշոյլ էի համարում, միմիայն բոպէական ուրախ ու զւարթ տրամադրութեան արտայայտութիւն է եղել: Ինչ որ կատարել է, բոլորի պատճառը ես եմ եղել, ես եմ մի շարք սխալներ արել և ամեն բանում մեղաւորը ես եմ:

Մի բան տեսնել և ին կատի առնել—երկու իրարից տարբեր բաներ են: Մենք կարող ենք շատ լաւ հասկանալ այս կամ այն մարդու հոգու վրայ ներգործող այնպիսի դործօններ, որոնց մենք ինքներս չենք ենթարկուում, սակայն վարւելիս առհասարակ մենք

<sup>1)</sup> Տես «Մուրճ» 1892 թ. №№ 1—12, 1893 թ. № 1:

մեզ ենք ընդունում իբրև սկզբնակետ։ Նոյնն եմ արել և ես։ Ես տեսնում էի կամ գոնե զգու՛մ էի, որ ես ու Անելկան երկու այնպէս իրար հակառակ էակներ ենք, որպէս եթէ երկու տարբեր մոլորակների բնակիչներ լինէինք, բայց չէի կարողանում միշտ այդ միտքս պահել։ Ես առհասարակ ակամայից ենթադրում էի, թէ նա այս կամ այն դէպքում այնպէս կը վարւի, ինչպէս ես ինքս կը վարւէի։

Ասենք այժմ էլ, թէ և զգում եմ, որ մենք իրարից չափից վեր տարբեր մարդիկ ենք, միմեանց վերաբերմամբ երկու բեւեռ ենք, այնու ամենայնիւ այդ զգացածս զրի եմ անցնում մի տեսակ զարմացմամբ։ Դեռ չեմ կարողանում հաշուել այդ մտքի հետ։ Եւ սակայն այդ ճիշտ է։ Ես հազարապատիկ աւելի նման եմ Լաուրա Դեխսին քան Անելկային։

Այժմ հասկանում եմ թէ ինչը ինձ խորտակեց։

Այն բանը, որի ոչնչացումը ես վաղուց զգում եմ իմ մէջ, այն, որի բացակայութիւնը մի կողմից արդարեւ կապանքներից արձակեց ու ազատեց իմ մտքերը, բայց միւս կողմից իմ մէջ մահացու հիւանդութեան սաղմ ներմուծեց և դարձաւ իմ տրագեդիան։

Նրա հոգու քրիստոնէական պարզութիւնը։

Այժմ այդ հասկանում եմ բացայայտ, թէ և ոչ բաւականաչափ լայն կերպով, որովհետեւ այնքան խրթին մարդ եմ, որ պարզութիւնը հասկանալու ընդունակութիւնը կորցրել եմ... Էջայնդ լսում եմ, բայց քեզ չեմ տեսնում... Իմ հոգեկան տեսողութիւնը ենթարկւած է մի տեսակ դալտոնականութեան <sup>1)</sup> և յայտնի գոյներ չի կարողանում որոշել։

Իմ գլուխս ամենեին չի մտնում, թէ ինչպէս կարելի է ամեն մի, թէկուզ չեմ իմանում ինչ դարերից նւիրազորւած, սկզբունքի վրայ չ'նայել նրա երկու կողմերից, չը վերլուծել նրան զանազան

<sup>1)</sup> Դալտոնականութիւն կը նշանակի որոշեալ գոյներ ջոկելու անընդունակութիւն։ Վերցրած է անգլիացի Դալտոն ֆիզիկոսի անունից, որ միայն երեք գոյն էր կարողանում որոշել։



մասերի, հիւլէների, մի խօսքով այնքան մաս-մաս անել, մինչև որ փոշի դառնայ ու այլ ևս անհնար լինի նորից ամբողջութեան վերածել:

Անելկայի գլուխը չի մոնում, թէ ինչպէս կարելի է այն սկզբունքը, որ լաւ են համարում ու նւիրագործել են թէ կրօնը և թէ ամբողջ հասարակութիւնը, չը համարել պարտադիր օրէնք:

Ինձ համար միւսնոյնն է, թէ արդեօք գիտակցական բան է այդ նրանում, թէ բնազդական, ինքն է իւր խելքով դրան հասել, թէ ժառանգել է կամ փոխ առել, բաւական է որ այդ այժմ նրա մարմին ու արիւնն է կազմում:

Ինձ նախազգուշացնելու նման մի բան էր նրա կողմից այն, որ առանց պանի կրոնիցկայի առթիւ, — Ամեն բան կարելի է ապացուցանել, բայց երբ մարդ վատ բան է անում, խղճմտանքը միշտ ասում է, — վատ բան է, վատ բան է, ու անհնարին է լինում համոզել, որ լաւ բան է:

Այն ժամանակ ես այդ խօսքերին այնքան նշանակութիւն չը տւեցի որքան պէտք էր: Անելկան չը գիտի ինչ բան է վարանմունքը, կասկածը: Նրա հոգին որոմը սերմից այնքան լաւ է որոշում, որ իրար հետ խառնել երբէք չի կարող: Նա չի աշխատում գտնել իւր համար սեփական կանոններ, այլ պատրաստի փոխ է առնում կրօնից ու ընդհանուր բարոյական գաղափարներից, բայց այնպէս սաստիկ է տոգորւում նրանցով, որ նրանք նրա սեփական կանոններն են դառնում, որովհետեւ մոնում են նրա արիւնի մէջ:

Որքան աւելի պարզ է չարի ու բարու այդ որոշումը, այնքան աւելի հաւաստի է ու անողորմ: Այդ բարոյական կողեքսում մեղմացնող հանգամանքներ չկան: Այդ կողեքսի համաձայն պսակած կին իւր մարդուն պէտք է պատկանի, կը նշանակի այն կինը, որ տրւում է ուրիշին, վատ բան է անում: Այդ կողեքսը չի ընդունում ոչ բացատրութիւններ, ոչ յարգելի պատճառներ, այլ մի-միայն աջակողմ՝ արդարների համար, ձախ — մեղաւորների համար, նրանց, վրայ՝ Աստծու ողորմածութիւնը, իսկ նրանց մէջ — ոչինչ, ոչ մի միջին աստիճան:

Այդ ազնւամիտ Բարդողիմիոսի ու բարեբարոյ Մադդայի կողեքսն է, և այնքան պարզ, որ ինձ նման մարդիկ

անընդունակ ենք այդ կողքերը հասկանալ: Մեզ թւում է թէ կեանքն ու մարդկանց հոգիները այնքան բարդ են, որ դժւար թէ կարողանան այդ օրէնսդրութեան մէջ զետեղւել: Եւ իրաւ, զուգէ մեզ անհնար է զետեղւել նրանում: Դժբախտաբար մենք ոչ մի ուրիշ բան չենք գտել մեզ համար և այդ պատճառով մոլորւած թռչունների նման ճախրում ենք դատարկութեան և ահ ու դողի մէջ:

Բայց կանանց, մանաւանդ մեր կանանց մեծ մասը ընդունում է այդ կողքերը: Մինչև անգամ նրանք, որոնք կեանքում շեղւում են այդ կողքերի պատւիրաններից, իրանց թոյլ չեն տալիս մի րոպէ անգամ կասկածով վերաբերւել նրա արդար ու սուրբ լինելուն: Ուր որ սկսւում է նա, այնտեղ վերջանում են դատողութիւնները:

Բանաստեղծները սխալ են կարծում, թէ կանայք հանելուկ են, կենդանի սփինքս են: Տղամարդը հազարապատիկ աւելի հանելուկ է, հազարապատիկ աւելի սփինքս է: Առողջ, հիստերիկա չունեցող կինը կարող է բարի լինել կամ չար, զօրեղ կամ թոյլ, բայց հոգեպէս անշուշտ աւելի պարզ է քան տղամարդը: Նրան բոլոր դարերում ու ամեն ժամանակ բաւարարութիւն են տալիս այս կամ այն տախտակների վրայ դրոշմած պատւիրանները, անկախ այն բանից, թէ մարդկային թուլութեան պատճառով մեղանչում է նրանց դէմ:

Կանացի հոգին այն աստիճան դժգոմտիկական է, որ շատ կանանց մէջ, նոյն իսկ իմ ծանօթ կանանցից ոմանց մէջ անասուածութիւնն անգամ ընդունում է կրօնի բոլոր յատկութիւնները:

Եւ որ զարմանալին է, այդ բարեբարոյ Մագդալի կողքերը չի զրկում կանանց ոչ սուր խելքից, ոչ մտքերի նրբութիւնից և ոչ մտաւոր բարձր թռիչքներ անելու ընդունակութիւնից:

Կանացի հոգին մի քիչ նման է կոլիբրի թռչունին, որ կարողանում է ազատ ճախրել խիտ թփերի մէջ և չը դիպչել ոչ մի ճիւղքի, չը քսւել ոչ մի տերևի:

Բոլոր ասածս ամենամեծ չափով նկատւում է Անեղկայի մէջ: Զգացմունքների ու մտքերի վերին աստիճանի նրբութիւնը միանում է նրանում բարոյական դադափաբների վերին աստիճանի պարզութեան հետ: Նրա պատւիրանները նոյնն են, ինչ որ Մագդա-



յինը, այն տարբերութեամբ միայն, որ Մադդայի պատուիրանները կարած են կոպիտ քաթանի վրայ, իսկ Անեկայինը — շղարշի պէս նուրբ գործածքի վրայ:

Բայց ինչու եմ դրա մասին երկար ու բարակ դատողութիւններ տալիս: Այն պատճառով, որ այդ ինձ համար մի վերացական հարց է, այլ գրեթէ կեանքի ու մահւան խնդիր. խօսում եմ դրա մասին որովհետեւ այդ իմ ցաւս է ու անբախտութիւնս է, որովհետեւ զգում եմ, որ ես այդ պարզ ստաւը պատուիրաններին յաղթել չեմ կարող սիրոյ խրթին ու բարդ փիլիսոփայութեամբ: Եւ ինչպէս պէտք է կարողանայի յաղթել, քանի որ հէնց առաջինը ես ինքս անպայման չեմ հաւատում այդ փիլիսոփայութեանը, իսկ յաճախ մինչեւ անգամ կասկածով եմ վերաբերում նրան, մինչդեռ Անեկան հանգիստ ու անվրդով հաւատում է իւր պատուիրաններին:

Միայն այն շրթունքները կարելի է համոզել, թէ արգելած համբոյրը մեղք է, որոնք արդէն ճաշակել են կասկածների աղբիւրից: Կրօնապաշտ կինը կարող է ընկճել սիրոյ ոյժից, այնպէս ինչպէս ծառը տապալում է փոթորկից, բայց երբէք չի հպատակւիլ նրան յօժարակամ:

Արդեօք կը կարողանամ ես երբ և իցէ ընկճել Անեկային: Գուցէ այս խորին, յուսահատ անզգացութիւնը, որ այժմ տիրում է սրտիս, բոլորակա՞ն է: Գուցէ վաղը աւելի յուսալից սրտով սկսեմ նայել ապագային, սակայն այսօր այդ ինձ գրեթէ անհնար է թւում:

Ես ինքս իմ ձեռքով մի ժամանակ այս չիշատակարանում գրել եմ, թէ մեզնում մի քանի ընտանիքներում դաստիարակութիւնը՝ համեստութիւնը ծաղկի պէս պատւաստւում է կանանց: Ուրեմն ես պէտք է ինկատի առնեմ և այն հանգամանքը, որ այն կանոնը, թէ Վինը պէտք է մարդուն պատկանի, խստիւ պահւում է ոչ միայն այն պատճառով, որ Անեկան սրբութեամբ հաւատում է նրան, այլ և շնորհիւ նրա ամօթխածութեան, որ այն աստիճան զօրեղ է նրանում, այնքան խոր է արմատացել նրա մէջ, այն աստիճան մարմին ու արիւն դարձել, որ բառի բուն նշանակութեամբ կը մեռնի ու կուրծքը իմ առաջ բաց չի անիլ:

Եւ ես դեռ ևս կարողանում եմ սնտոի յոյսեր տածել, այդ

տեսակ կնոջից որ և է բան սպասել: Այդ կատարեալ անմոռութիւն է իմ կողմից:

Հապա ի՞նչ անեմ: Թողնեմ գնամ:

Չէ, չեմ գնալ,—չեմ ուզում և չեմ կարող:

Կը մնամ և քանի որ սէրս գծի սէր է, վարմունքս էլ թող այսուհետև անմիտ վարձունք լինի: Բաւական էր որքան սխտեմաբար, ամեն բան հաշուելով, ամեն բան նախստեսելով վարւեցի: Թող ինչ ուզում է և ինչպէս ուզում է լինի: Առաջւան բռնած ճանապարհս ոչ մի նպատակի չէր կարող հասցնել:

9 լուծիսի.

Անելկան ինչնից բախտաւոր չէ: Այսօրւան տեսածս համոզեց ինձ, որ նրա մէջ էլ սաստիկ կռիւ է կատարուում, և որ նա այդ կռուում պէտք միայն իւր ոյժերի վրայ դնի յոյսը: Մտքերս այնպէս իրար են խառնուել, որ չեմ կարողանում հանգստանալ:

Երբ պան Զաւիլովսկու գնալուց յետոյ (նա այսօր աղջկայ հետ Պլոշով էր եկել), հօրաքոյրս սկսեց աշխատանքի դիտաւորութեամբ դովաբանել պաննա Հելենայի արժանաւորութիւնները, բարկութիւնս եկաւ. սաստիկ ջարդած էի, գիշերը անքուն էի մնացել, ջղերս քայքայւած էին և ես ասացի.

—Շատ լաւ: Եթէ ձեզ համար իմ սլակւելը աւելի նշանակութիւն ունի քան բախտաւոր լինել, հէնց վաղը առաւօտ կերթամ օրիորդ Զաւիլովսկայի ձեռքը կը խնդրեմ,—ինձ համար էլ միևնոյնն է:

Պարզ էր ի հարկէ, որ բարկութիւնիցս էի այրպէս խօսում և երբէք ասածս չէի կատարիլ, բայց Անելկան յանկարծ պատի պէս սպրտեց և յետոյ յանկարծակի առանց մի հիմնաւոր պատճառի տեղիցը վեր կենալով սկսեց կոճի թելերն արձակել: Արձակելիս էլ ձեռները այնպէս դողդողում էին, կարծես տենդի մէջ լինէր: Բարեբախտաբար հօրաքոյրս էլ երևի կեանքում երբէք այնքան շփոթւած չէր եղել, ինչպէս այդ րոպէին, այնպէս որ ոչինչ չը նկատեց: Նա ինչ որ պատասխանեց ինձ, բայց չեմ յիշում թէ ինչ, որովհետև այդ րոպէին ինձ համար Անելկայից դուրս ոչինչ գոյութիւն չունէր: ձիշտ է, առաջ դատողութիւններ տալով ես գալիս էի այն



եղբայրացութեանը թէ նրա սրտումը մի տեղ բռնում եմ, բայց այլ բան է դատողութիւն տալ, այլ բան—տեսնել, Մինչև կեանքիս վերջը չեմ մոռանալ Անեկայի գունաթափութիւնն ու ձեռների դողդողալը։ Այժմ անհերքելի ապացոյց ունէի, որովհետեւ եթէ տպաւորութեան սաստկութեան մի մասը նոյն իսկ պատասխանիս անակնկալութեանը վերադրելու լինեմ, այնուամենայնիւ դեռ բաւական բան կը մնայ։ Զր սիրած մարդու՝ ինչ թէ պսակելու, այլ և մահւան յեղակարծ լուրը գունաթափութեամբ չի ընդունուում։

Մէկ-երկու օր առաջ մտածում էի,—ինձ ինչ թէ նա ինձ սիրում է, քանի որ այդ զգացմունքը նրա մէջ ծածուկ է մնալու, և սակայն այժմ, երբ աչքովս տեսայ ու համոզւեցի, որ նա ինձ սիրում է, բոլոր յոյսերս միանգամից չարութիւն առան սրտումս, բոլոր կասկածներս փարատւեցին... Նորից առաջիս պատկերացաւ ապապչոյ յաղթութիւնս, նորից սկսեցի հաւատալ, թէ անպատճառ կը գայ մի ժամանակ, երբ նրա զգացած սէրը նրանից զօրեղ կը հանդիսանայ, երբ ես կընկճեմ ու կը տիրանամ նրան։

Աւանդ, գրեթէ նոյն բոլէին համոզւեցի, որ այդ պատրանք է։ Հօրաքոյրս մի ինչ որ բան էլ ասաց ու դուրս եկաւ սենեակից, թերեւս մի որ և է անկիւնում սրբելու համար ինձ վրայ խղճալուց թափուող արտասուքը, իսկ ես շտապով մօտեցայ Անեկային ու ասացի.

—Անեկա, ամբողջ աշխարհքն էլ որ տան ինձ, օրիորդ Զաւիլովսկայի վրայ չեմ պսակւիլ, բայց հասկացիր իմ դրութիւնը։ Բաւական չեն ուրիշ վշտերս, այդ կողմից էլ հանգիստ չունեմ։ Սակայն անշուշտ դու ինքդ շատ լաւ գիտես, որ այդ լինելու բան չէ։

—Ընդհակառակը... Ես ուրախ կը լինէի, որ այդ գլուխդար,—պատասխանեց նա ճիգ գործ դնելով։

—Սուտ է, ես տեսայ, որ գունաթափւեցիր,—տեսայ։

—Թող գնամ...

—Անեկա ջան, դու սիրում ես ինձ։ Զուր մի՛ խաբիլ ո՛չ քեզ, ո՛չ ինձ,—սիրում ես ինձ։

Նրա շրթունքները նորից սպրտնեցին։

—Զէ, պատասխանեց նա արագութեամբ,—բայց վախենում եմ սկսեմ ատել քեզ։

Ու հեռացաւ զնաց մօր մօտ: Ես գիտեմ, որ ինքն իրան հետ կուող կնոջը յաճախ պէտք է թւայ, թէ սկսելու է ատել սիրած մարդին. գիտեմ, որ դառն ու արգելած սէրը անշուշտ այդպիսի գոյն կը ստանայ, այնուամենայնիւ Անելկայի խօսքերը որ լսեցի, ուրախութիւնս անցաւ, ինչպէս թէ մէկը փշէր ու հանգցնէր մի վառող ճրագ: Կեանքում շատ այնպիսի բոլորովին բնական բաներ կան, որ ոչ մարդուս ջղերն են կարողանում տանել, ոչ ոյժերը: Այժմ եմ, ինչպէս հարկն է, հասկանում այն ճշմարտութիւնը, որ մինչև այժմ էլ յայտնի էր ինձ և ամբողջ աշխարհքին, թէ ուրիշի կնոջ սիրելը սաստիկ լրբութիւն է, եթէ կեղծ է, և սաստիկ թըշառութիւն, եթէ անկեղծ է, ու այնքան սաստիկ, որքան լաւ կին է սիրած կինը: Տանջում եմ դառն հետաքրքրութիւնից, թէ արդեօք ինչ կը լինէր, եթէ Անելկային ասէի, — «կամ վզովս ընկիր ու խոստովանւիր, որ սիրում ես ինձ, կամ թէ չէ քո առջև զնտակախորով կանեմ ինքս ինձա: Գիտեմ որ այդ ստոր վարմունք կը լինէր և ես երբէք չեմ կարողանալ ստիպել ինձ այդպիսի բռնութեան ու շանտաժի դիմել, ոչ, չեմ կարողանալ... Ինչ էլ լինի, ես այնքան կարգին մարդ եմ, որ այդ չեմ անիլ... Բայց էլի չեմ կարողանում ինքս ինձ զսպել ու չը հարցնել, թէ արդեօք ինչ կը լինէր այդ դէպքում: Ես գրեթէ հաւատացած եմ, որ Անելկան գուցէ վշտին և միեւնոյն ժամանակ արհամարհանքին չը դիմանար ու մեռնէր, բայց չէր ընկճւիր: Այդ որ մտածում եմ, միաժամանակ անիծում եմ նրան և աւելի ևս յարգում, ատում եմ նրան և միեւնոյն ժամանակ աւելի ևս սիրում: Պէտք է պարզ ասեմ ինքս ինձ, — մեծ անբախտութիւն է պատահել ինձ: Եւ որ աւելի վատն է, ոչ մի ճար չեմ գտնում դրա դէմ, որովհետեւ մէջս բաւականաչափ ոյժ չեմ զգում այդ ցանցից դուրս պրծնելու համար: Բուռն կրքիս, որ միշտ և ամենայն սաստկութեամբ զարթեցնում էր իմ մէջ այդ կինը, այժմ աւելացել է և մի տեսակ հաւատարիմ շան սէր: Մտքով ու հայեացքով գրկում եմ նրան, նայում եմ ու չեմ կարողանում կշտանալ նրա աչքերից, մազերից, շրթունքներից, կաներից, սակայն միեւնոյն ժամանակը զգում եմ, որ նա ոչ միայն ամենատենչալի կինն է ինձ համար, այլ և ամենաազդիւ էակը: Ոչ մի կին ինձ չի ազդել ոչ այդպէս կրկնակի,



ոչ այդպէս բացարձակ սէր: Երբեմն նրա ազդեցութիւնը ինձ միանգամայն անհասկանալի է թւում, երբեմն էլ մի կերպ բացատրում եմ ինձ ու ինձ և ըստ սովորականին բացատրում եմ ինձ համար ամենալատ մտքով:

Ահա ինչպէս Իմ կեանքը արագ է անցկացել և ես արդէն գազաթնակէտիս հասել ու անցել եմ: Այժմ դիմում եմ դէպի այն վիճը, որտեղից ցուրտ է փչում և խաւար է սփռում: Ձգում եմ սակւոյն, որ այդ կնոջ և միմիայն այդ կնոջ շնորհիւ ես կարող էի նորից ձեռք բերել և՛ երիտասարդութիւնս, և՛ խանդերս, և՛ ապրելու փափագ: Երբոր նա ինձ համար չքանայ, կը չքանայ և կեանքս ու կը մնայ միմիայն բուսական զոյւթիւն, վերին աստիճանի մուշկ՝ որպէս նախաճաշակում մահւան: Այդ է պատճառը, որ ես Անելկային սիրում եմ նոյնպէս և ինքնապահպանութեան բնազդման շնորհիւ և այն սաստկութեամբ, որ ընդունակ է չառաջ բերել մարդու բնազդումը: Ես Անելկային սիրում եմ ոչ միայն նրա համար, որ նա զգայական տենչանք է զարթեցնում մէջս, ոչ էլ միայն նրա համար, որ հոգիս գրաււում է նրանով, այլ և չքանալու ահիցս:

Անելկան այդ չը գիտէ, բայց կարծում եմ, որ նա սաստիկ խղճում է ինձ: Այդ ես եզրակացնում եմ նրանից, որ ես, որ անզլթաբար եմ վարւում նրա հետ, հոգիս կը ծախէի նրան սփոփելու համար: Եւ ինչպէս չասեմ, թէ ուրիշի կնոջը սիրելը անբախտութիւն է, երբ որ այդ սէրը մարդուս այնտեղ է հասցնում օրինակ, որ նա պէտք է տանջի այն էակին, որի անդորրութեան համար պատրաստ է կեանքը զոհել: Եւ ամեն քայլում հազար ու մի այդպիսի կախարդած շրջաններ: Այո, երկուսս էլ անչափ դժբախտ ենք: Բայց դու, Անելկա, զոհէ մի նեցուկ ունես կեանքումդ, դաւանանք ունես, իսկ ես նման եմ անդեկ ու անթի նաւակի:

Մի քիչ տկար եմ: Շատ վատ եմ քնում, կամ աւելի ճիշդ ասած ամենեւին չեմ քնում, և այլապէս չէր էլ կարող լինել: Խնայ, կուղէի հիւանդանալ, բայց կարգին հիւանդանալ. այնպէս որ մի քանի շաբաթ պառկէի, ոչինչ չը գիտակցէի, ոչինչ չը չիշէի, ու հանգստանալի վերջին ժամանակը քաշած տանջանքներիցս: Այդ իմ արձակուրդը կը լինէր: Խւաստովսկին երէկ զննեց ինձ. փրկ-

ստիպալու թիւն էր անում իմ գլխին. ասում էր, որ իմ ջղերը անհետացած ցեղի (ջինս) ջղեր են, բայց մկանային ոյժերի շատ մեծ սլաշար ունեմ ժառանգած: Վարժում եմ, որ նրա ասածը իրաւացի է. եթէ այդպէս չը լինէր, դժւար թէ կարողանայի դիմանալ իմ ջղերին: Ով գիտէ, արդեօք չը պէտք է այդ հանգամանքին վերագրել իմ ալժմեան բացառիկ դրութիւնը, — չէ որ այդ ոյժերը պէտք է մի ելք գտնէին, և քանի որ ելք չեն գտել ոչ գիտութեան մէջ, ոչ գործունէութեան, սկսել են հեղեղատի նման հոսել մի գետատաշտով, — կնոջ սիրոյ գետատաշտով:

Բայց ջղերիս շնորհիւ՝ պղտոր, յորձանուտ ու ծուռ հոսանք են ստացել. այո՛, նախ և ուռաջ ծուռ:

Որքան տալուորութիւն եմ կրում ամեն օր: Երեկոյեան դէմ եկաւ ինձ մօտ սիրելի հօրաքոյրս ու սկսեց ներողութիւն խնդրել օրիորդ Զաւենովսկային գովելու համար: Ես համբուրեցի ձեռներն ու փոխադարձաբար ներողութիւն խնդրեցի բարկութեանս համար:

— Խոստանում եմ քեզ, ասաց նա, որ էլ նրա անունը չեմ տալ: Ինչ թազցնեմ քեզնից, Լէօն ջան, հոգով-սրտով կուզէի, որ դու պսակէիր, որովհետեւ մեր տոհմի վերջին շառաւիղն ես, բայց Աստուծոն է յայտնի, որ ինձ համար քո բախտաւորութիւնը ամեն բանից վեր է, ազիզ զաւակս:

Ես որքան կարող էի հանգստացրեցի նրան ու ի վերջոյ ասացի.

— Հօրաքոյր, իմացիր, որ ես մի քիչ կինարմատ եմ, ջղային կինարմատ:

Բայց հօրաքոյրս իսկոյն զայրացաւ վրաս:

— Դձու ես կինարմատ: Ամեն մարդ կարող է սխալւել, բայց եթէ ամենքը քո խելքի ու կամքի տէրը լինէին, աշխարհքը բոլորովին կը փոխւէր:

Դէ արի ու հասկացրու որ սխալուում էի Երեմիոյ յուսահատութիւն է զալիս վրաս ու ես ինքս ինձ ասում եմ, — ինչ բան ունեմ ես այս տանն ու այս կանանց մէջ, որոնք կարծես հրեշտակութիւնը կապալով են վերցրել: Ինձ համար արդէն շատ ուշ է նրանց հաւատը ընդունել, իսկ որքան վիշտ, հիասթափութիւն ու դժբախտութիւն կարող եմ պատճառել ես նրանց:



10 ԿՈՆԻՍԻ.

Այսօր երկու նամակ ստացայ, մէկը Հռոմից՝ նոտարիցս, միւսը՝ Սենատինսկուց։ Նոտարս գրում է, թէ այն խոչնդոտները, որ սովորաբար գնում է իտալական կառավարութիւնը Իտալիայից հինաւուրց բեկորներ ու թանկագին գեղարւեստական իրեր արտահանելու դէմ, կարելի է հեռացնել կամ գոնէ նրանցից խոյս տալ։ Հօրս հաւաքածոները միանգամայն մասնաւոր բնաւորութիւն են ունեցել և ոչ մի ժամանակ չեն ենթարկւել վարչական որ և է հսկողութեան, ուստի կողարկւեն ինձ իբրեւ հասարակ կարասիք։

Այժմ պէտք է զբաղւեմ տունս զրա համար սարքի բերելով, որ դժկամակութեամբ կանեմ, որովհետեւ այդ հաւաքածոները հայրենիք փոխադրելու արդէն կորցրել է իմ աչքում իւր հրապօրը։ Ինչ փոխում է այդ և ինչիս է պէտք գալու։ Եթէ մտադրութիւնս չեմ փոխում, այդ միայն այն պատճառով, որ այնչափ խօսալուցս ու լրագիրներում այնքան գրելուց յետոյ, այդ շատ անյարմար է։

Դարձեալ հոգեկան այդ դրութեան մէջ եմ ընկել, որ ինձ այնչափ տանջում էր Անելկայի պսակելուց յետոյ ձեռնարկած ճանապարհորդութեանս ժամանակ։ Այժմ դարձեալ այլապէս չեմ կարողանում մի բան անել, մի բանի հայել կամ մի որ և է բան հասկանալ քան եթէ մտքումս կապելով այդ բոլորը Անելկայի հետ,—դարձեալ ոչ մի անմիջական տպաւորութիւն չեմ ստանում։ Այն մտածմունքներս, որոնց խորքում վերջ ի վերջոյ Անելկային չեմ տեսնում, ինձ միանգամայն դատարկ ու աննշան բան են երևում։ Այդ վերին աստիճանի զարմանալի է իբրեւ ապացոյց, թէ որքան խորը կարող է մարդ անդնդակորոյս լինել։ Այսօր առաւօտեան կարդում էի Բունզէի դասախօսութիւնը Վիտայիզմ և մեխանիզմ վերնագրով ու կարդում էի վերին աստիճանի հետաքրքրութեամբ։ Նա զիտնականօրէն ապացուցանում է այն, որ վաղուց կար իմ գլխումս, բայց աւելի անորոշ զգացմունքների, քան որոշեալ համոզմունքների ձևով։ Այդտեղ գիտութիւնը խօստովանում է, որ ինքն իրան սկեսպտիկաբար է վերաբերում, և բացի այդ հաստատում է ոչ միայն իւր անզօրութիւնը, այլ և այնպիսի մի աշխարհի դրական գոյութեան, որ աւելի է քան նիւթն ու շարժումը և որ չի բացառում ոչ ֆիզիկապէս,

ոչ քիմիապէս: Ինձ համար բոլորովին նոյնն է, թէ արդեօք-  
այդ աշխարհը նիւթի վերաբերմամբ գերակայ բան է թէ ստորա-  
դրւող: Այդ կատարեալ բառախաղ է: Ես գիտնական չեմ, ես պար-  
տաւոր չեմ տաս անգամ չափել-ձեւել ու յետոյ մի եզրակացութիւն  
անել, ուստի գլխապատառ ներս եմ վազում այդ բաց դռնով և  
թող գիտութիւնը ինչքան ուզում է ասի, թէ այնտեղ մութն է,  
եւ զգում եմ, որ ինձ համար այնտեղ աւելի լոյս կը լինի քան այս  
կողմում: Ես կարողում էի գրեթէ տենդային ագահութեամբ և մեծ  
սփոփանք էի զգում Միայն յետաձեւաց յիմարներն են, որ չեն հաս-  
կանում, թէ որքան ճշդում է մեզ ու ուժասպառ անում մատե-  
րիալիզմը, ինչպիսի թագուցեալ ահ է տիրում մարդկանց մոքե-  
րին, թէ յանկարծ ճիշտ դուրս կը գայ մատերիալիստական գիտու-  
թիւնը, ինչպէս սպասում են մարդիկ նոր էւոլյուցիայի գիտու-  
թեան մէջ և որքան ուրախանում են բանտարկեալները, երբ որ  
բացւում է մի որ և է դռնակ, որով կարելի է լինում դուրս  
պրծնել ու ազատ օդ ծծել: Բանը նրանումն է որ մարդկային ոգին  
այնքան ճշւած է, որ չի համարձակում ոչ ազատ շունչ քաշել,  
ոչ էլ հաւատալ իւր երջանկութեանը: Բայց ես համարձակեցի և  
այդպէս էի զգում ինձ, կարծես խեղճուկ նկուղից դուրս պրծած  
լինէի: Գուցէ այդ էլ ըստական զգացմունք էր.— ես շատ լաւ  
հասկանում եմ, որ Նէօ-վիտալիզմը գիտութեան մէջ դարադրուի  
չի կազմելու. շատ կարելի է վաղը յօժարակամ վերադառնամ  
բանտս... Ձը գիտեմ: Առժամանակ որ՝ ինձ լաւ էի զգում: Անդա-  
դար ասում էի ինքս ինձ,— եթէ այդպէս է, եթէ մինչև անգամ  
սկեպտիկականութեան միջոցով մարդս հասնում է աներկբայ հա-  
ւաստիութեան, թէ կայ գերշնչական (сверхчувственный) աշխարհ,  
որի վերաբերմամբ ծիծաղելի են բոլոր մեքենայական մեկնութիւն-  
ները, որ բացարձակապէս զոնւում է արտաքոյ Վիդիկական-քի-  
միական բացատրութիւնների, այն ժամանակ հնարաւոր է ամեն  
բան,— ամեն տեսակ հաւատ, ամեն տեսակ դաւանանք, ամեն տե-  
սակ միատիկականութիւն: Կը նշանակի իրաւունք ունենք կարծելու,  
որ ինչպէս կայ անվախճան տարածութիւն, այնպէս էլ կայ ան-  
վախճան բանականութիւն, անվախճան բարութիւն: Իրաւունք  
ունենք չուսալ, որ կայ մի մեծ պարեգոտ, որ պատում է ամբողջ



տիեզերքը և որին կարելի է ապրուհիներ, և մի խնամակալութիւն, որի ներքոյ վերջանում են մարդու բոլոր տանջանքները: Իսկ եթէ այդպէս է, շատ լաւ է,—այն ժամանակ զիտեմ դոնէ թէ ինչու եմ ապրում և ինչու եմ տանջւում: Ի՞նչ ահագին միտթարութիւն է այդ:

Մէկ էլ եմ կրկնում,—ես պարտաւոր չեմ եզրակացութիւնները զգուշութեամբ ու անհամարձակ անել, իսկ առաջ էլ արդէն գրել եմ, որ ոչ ոք այնքան մօտ չէ միտտիկականութեան, որքան սկեսպիկը: Այդ աչքմ ինձ վրայ ստուգեցի, որովհետեւ սկսեցի հոգով սաւառնել այնպէս, ինչպէս երկար ժամանակ վանդակում փակւած թռչունը ազատութիւն ստանալով ճախրում է, հրճւում է ազատ տարածութեան մէջ ու մարմինը հովին է տալիս: Տեսնում էի նոր դաշտեր ծածկւած նոր կեանքով: Ձը գիտեմ արդեօք մի որ և է ուրիշ մոլորակի վրայ էր այդ, թէ հեռու-հեռու միջամոլորակային տարածութեան մէջ. այնքանը զիտեմ, որ թէ այդ կեանքը և թէ այդ դաշտերը մերոնցից տարբեր էին. այնտեղի լոյսը պայծառ էր ու մեղմ, օդում զգացւում էր քաղցր զովութիւն, իսկ գլխաւոր տարբերութիւնը նրանում էր կայանում, որ այնտեղ անհատական հոգու և հանրութեան հոգու կապը աւելի սերտ էր, այնքան սերտ, որ անհնար էր որոշել, որտեղ է վերջանում անհատը ու սկսում հանրութիւնը: Զգում էի բացի այդ, որ հէնց այդ սահմանի անորոշութեան վրայ է հիմնւած այնտեղի երջանկութիւնը, որովհետեւ մարդիկ այնտեղ իրանց չեն բացառում ուրիշներից, չեն հակադրում ուրիշներին, այլ ապրում են ներդաշնակ իրանց շրջապատողների հետ և այդպիսով ապրում են ընդհանուր կեանքի ամբողջ զօրութեամբ:

Ձեմ կարող ասել, թէ այդ տեսիլք էր. այնքան էր, որ անցել էի այն սահմանագիծը, որից դէնը վերջանում են ստոյգ դատողութիւնները ու սկսում են զգացմունքները, որոնք սակայն դեռ ևս մասամբ եզրակացութիւններ են նախընթաց նախադրութիւններից, բայց այնքան հեռու տարած՝ հասցրած, որ գրեթէ աննկատելի է նրանց եզրակացութիւն լինելը, այնպէս՝ ինչպէս կարող է գրեթէ անշմարելի լինել անվերջ երկարացրած ոսկէ թելը: Ասենք ես դեռ ևս չէի կարողանում տողորել այդ նոր դաշտերի

կեանքով, կատարելապէս ձուլւել, չքանալ նրա մէջ: Ես որոշեալ չափով պահպանել էի իմ առանձնութիւնս. ինձ ինչ որ պակասում էր և թւում էր ինձ, թէ ինչ որ որոնում եմ շուրջս Յանկարծ զգացի որ Անեկային եմ որոնում: Այո, անշուշտ, միշտ նրան և միմիայն նրան: Ինչիս պէտքն էր այդ նոր կեանքը առանց նրան: Վերջապէս գտայ նրան ու մենք սկսեցինք միասին թափառել, ինչպէս Պաօլօյի սոււերը Ֆրանչեսկօ դի Ռիմինիի սոււերի հետ...

Գրի եմ անցնում այդ, որովհետեւ այդ ինձ գրեթէ զարհուրելի ասպացոյց է թւում, թէ ինչ աստիճան գրաւած է իմ էութիւնը այդ կնոջ սիրով: Ո՞ր ջհաննամից ու ինչ կապ կարող է լինել Բունզէի ու նրա նէօ-վիտայիզմի և Անեկայի մէջ: Եւ սակայն ես, այդպիսի բաների մասին մտածելիս անգամ, ի վերջոյ զալիս կանգ եմ առնում Անեկայի վրայ: Գիտութիւնը, գեղարւեստը, բնութիւնը, կեանքը այժմ ես այդ մի միակ յայտարարին եմ վերածում: Այդ ինձ համար այն առանցքն է, որի շուրջը պտտւում է երկիրը:

Այդ վերին աստիճանի մեծ նշանակութիւն ունի, որովհետեւ այդ այդպէս լինելուց յետոյ մնում է արդեօք հաւանականութեան գէթ մի նշոյլ, թէ ես երբ և իցէ կը հետեւեմ բանականութեան խորհրդին, որ դեռ ևս ժամանակ առ ժամանակ կրկնում է ինձ թոյլ, խեղդած ձայնով, — հեռացիր, փախիր:

Գիտեմ, որ այդ լաւ չի վերջանալու, գիտեմ, որ այդ լաւ վերջանալ չի կարող, բայց որտեղից պէտք է ոյժ, կամք, եռանդ գտնեմ, երբ որ այդ բոլորից զուրկ եմ: Այդ միևնոյնն է թէ մի անոտ մարդու ասէին, — վեր կաց, դնաւ Ինչո՞վ գնաց: Իսկ ես բացի այդ կաւելցնեմ, — ուր, ինչո՞ւ: Այստեղ է իմ կեանքը:

Երբեմն սիրտս ասում է չիշատակարանս տամ Անեկային կարգաց, բայց չեմ անիլ այդ: Նրա կարեկցութիւնը դէպի ինձ գուցէ կարգալուց յետոյ աւելանար, բայց սէրը կը նւազէր: Եթէ Անեկան իմ դառնար, կը փնտռէր իմ մէջ նեցուկ, հանգստութիւն և անյողդողդ հաւատ, թէ այդ այդպէս պէտք է լինի և թէ այդ լաւ բան է, իսկ եթէ չիշատակարանս կարդար, կը տեսնէր, որ ես մինչև անգամ այդ հարցին էլ կասկածով եմ վերաբերւում: Ատենք կարծում եմ, որ թէկուզ նա խելքով հասկանար էլ այն բոլորը, որ



կատարել ու կատարւում է իմ մէջ, դարձեալ շատ բան զգացմունքով ըմբռնել չէր կարող: Մենք չափազանց տարբեր էակներ ենք: Այ օրինակ հենց այս: Ես մինչև անդամ աչն ժամանակ, երբ միստիկականութիւն է դալիս վրաս, երբ ինքս ինձ ասում եմ, թէ ամեն ինչ հնարաւոր է, այն աշխարհի կեանքը երեակայում եմ ոչ այնպէս, ինչպէս առհասարակ բոլոր մարդիկ, հեռեւաբար (ինչ չափով որ ընդհանրութեան հայեացքները կարելի է նորմալ համարել) աննորմալ կերպով: Ինչո՞ւ: Եթէ ամեն ինչ հնարաւոր է, կը նշանակի նոյնքան հնարաւոր են դժոխքը, քաւարանն ու արքայութիւնը, որքան իմ տոգոյն և միւսնոյն ժամանակ պայծառ դաշտերը: Եւ բացի այդ Դանտէի տեսիլքները իմոնցից անշուշտ աւելի վեհ են ու սքանչելի: Հապա ինչո՞ւ ես այդպէս չեմ երեակայում: Երկու պատճառով: Նախ այն պատճառով, որ իմ սկեպտիկականութիւնը, որ խորտակւում է իւր սեփական կասկածներից, այնպէս ինչպէս կարիճը թունաւորւում է իւր սեփական թոյնից, այնքան ոյժ ունի այնու ամենայնիւ, որ կարող է պարզ ու ընդհանրապէս ընդունւած գաղափարները դուրս գցել զանազան հաւանական ենթադրութիւնների շարքից, և երկրորդը... Երկրորդը, որ Դանտէի այդ ստորաբաժանմունքներում չեմ կարողանում ինձ ու Անեկլային միատեղ երեակայել... Այդպիսի կեանք չեմ ուզում... Ինչ որ այժմ գրում ու մտածում եմ, իմ մտածող էութեան մի մասովն եմ միայն անում: Մնացեալ մասը Անեկլայի մօտ է: Դեռ մինչև այժմ նրա սենեակից լոյս է ընկնում նրա պատուհանների տակ բռննող կոծոխուրի թփերի վրայ: Խեղճիկս, նա էլ քուն չունի: Այսօր տեսայ, որ ձեռագործը ձեռքին ննջում էր: Սհագին բազկաթռի մէջ նա շատ փոքրիկ էր երեւում աչքիս և յոգնածութիւնից՝ խորը շունչ էր քաշում: Այնպիսի բան էի զգում դէպի նա, որպէս թէ իմ երեխան լինէր:

11 լոնիսի.

Վերջապէս ստացայ Սասսօֆերատոյի Մադօննայի գլուխը և հօրաքրոջս ու պանի Յեկինայի ներկայութեամբ տւեցի Անեկլային, իբրև նրան կտակաւ ու նրան պատկանող բան: Նա ոչ մի կերպ չէր կարող հրաժարուել Յետոյ ինքս իմ ձեռքով քաշ արեցի այդ

պատկերը նրա բուդուարում: Այնտեղ նա հիանալի է երևում: Ես Սասսօնի Երատոյի Մադոննաների սաստիկ սիրողներէցը չեմ, բայց այդ Մադոննան շատ պարզ ու հիանալի է իւր բաց երանգներով: Մտածում եմ ու ուրախանում, որ Անեւկան, քանի նայելու լինի այդ պատկերին, պէտք է յիշի, որ ես եմ նրան տուել այդ սրբութիւնը և նրա համար եմ տուել, որ սիրում եմ նրան: Այդպիսով այն սէրը որ նա մեղսային է համարում, պէտք է կապւի նրա մտքում սրբութեան գաղափարի հետ: Երեխայական միութարութիւն. բայց ով որ ոչ մի միութարութիւն չունի, նրան այդ էլ կարող է գոհացնել:

Այսօր մի ուրախ բոպէ ունեցայ: Երբ որ պատկերը քաշ արեցի՝ պրծայ, Անեւկան մօտեցաւ ինձ՝ շնորհակալութիւն անելու: Պանի Յելինայի բաղկածութեւնը շատ հեռու էր դուրս, ուստի երբ որ Անեւկան ուզում էր ձեռքը ձեռքիցս դուրս քաշել, մի վայրկեանաչափ բռնած պահեցի ու կիսաձայն հարցրեցի.

—Միթէ յիրաւի ատում ես ինձ, Անեւկա:

Նա, կարծես տխրութեամբ, թափ տուեց գլուխը:

—Զէ, չէ,—պատասխանեց նա քաղցրութեամբ:

Որքան բան էր պարունակում այդ քաղցր պատասխանի մէջ:

Լոկ խօսքեր են թէ, եթէ սիրած կնոջ զգացմունքը երբէք չի արտայայտւելու, այն ժամանակ միւկնոյն բանն է, սիրում է նա թէ ոչ: Զէ, միկնոյնը չէ: Թող գոնէ այդքանը ունենամ. որ մեռնելու էլ լինէի, դրանից յօժարակամ չէի զրկւիլ: Եթէ զրկէի, այն ժամանակ իսկ որ ոչինչ չէր մնալ, որի համար արժենար ապրել:

12 Կունիսի.

Վարչաւայումն եմ: Անցեալ օրւայ նամակովը Մենտոնիսկին ինձ հրաւիրել էր, որ երէկ գալի Կլարայի պատւին տրուող հրաժեշտի ճաշին: Ծաշին չեկայ, բայց այսօր երկաթուղու կայարանում ճանապարհ գցեցի նրան: Հէնց նոր այնտեղից վերադարձայ: Ազնահոգի Կլարան անշուշտ ինձնից նեղացած ու հիասթափւած էր հեռանում այստեղից, բայց հէնց որ ինձ տեսաւ, ամեն բան ներեց ինձ և մենք ամենադորովայից կերպով մնաս բարև արեցինք իրար հետ: Ես էլ զգում էի, որ նրա բացակայութիւնը զգալի կը լինի ինձ համար, որ ինձ շրջապատող ամայութիւնը աւելի ևս



կը սաստկանայ: Իմ միտքիկական դաշտերում անջատում ասած բանը չի լինիլ: Այսօրւան անջատումը չիրաւի շատ տխուր էր, մանաւանդ որ մի կողմից էլ եղանակը մնայլ ու անձրեային էր. երեւի դեռ մէկ-երկու էլ վատ եղանակ կ'անի:

Բայց չը նայած եղանակի վատութեանը, Կլարային ճանապարհ գցողներ շատ կային: Նրա կուպէն ացնքան պսակներ ու ծաղիկներ էին լցրել, կարծես դիակառք լինէր: Ճանապարհին ստիպւած կը լինի բոլորը դէն գցել, թէ չէ կը խեղդւի: Կլարան ացի բոպէին, երբ արդէն այստեղից հեռանում էր, այլ ևս ամենեւին ուշք չէր դարձնում նրա վրայ, թէ ինչ կարող են կարծել ուրիշները, և որքան ացդպիսի պայմաններում հնարաւոր էր միայն ինձնով էր զբաղուում: Մտայ նրա բաժանմունքը և սկսեցինք խօսել իբրեւ մտերիմ բարեկամներ ուշք չը դարձնելով ոչ նրա մշտալուռ պառաւ ազգականի, ոչ էլ ուրիշ ներկայ եղողների վրայ, որոնք ի վերջոյ քիչ-քիչ սկսեցին համեստութեամբ դուրս գալ կուպէից:

Նս բռնել էի Կլարայի երկու ձեռքը, իսկ նա նայում էր ինձ իւր խաժ աչքերով ու ասում յուզւած ձայնով.

— Ումից ծածկեմ, ձեզնից չեմ ծածկիլ, որ երբէք մի որ և է տեղից հեռանալու այսքան ափսոսալիս չեմ եղել... Այսպիսի բոպէներում մարդու գլուխը ացնքան խառն է լինում, որ ժամանակ չի լինում կարգին խօսելու, բայց ճիշտ եմ ասում, որ ափսոսս սաստիկ զալիս է... Ֆրանկֆուրտում թէ գիտնական թէ արտիստ ծանօթներ շատ ունեմ, բայց... ինքս էլ չը գիտեմ... Ինչ որ տարբերութիւն կայ... Դուք, կարծես, աւելի նուրբ նազարաններ լինէք: Իսկ անձամբ ձեր մասին հօ խօսելն անգամ աւելորդ է:

— Թոյլ կ'տաք ինձ նամակ գրել ձեզ:

— Նս էլ կը գրեմ ձեզ և ուզում էի ձեզ խնդրել, որ դուք էլ գրէք: Երաժշտութիւնը ինձ համար էլի առաջնայ պէս կայ ու կայ, բայց այժմ լինում են բոպէներ, երբ երաժշտութիւնը լիապէս բաւարարութիւն չի տալիս ինձ: Կարծում եմ, որ դուք էլ երբեմն պահանջ կը զգաք ինձ հետ նամակագրութիւն ունենալու. թերեւս դուք շատ բարեկամներ ունէք, բայց ինձ չափ անձնէր ու բարեացակամ դժւար թէ ունենաք: Նս ացնքան չիմար եմ, որ ամեն ինչ ինձ յուզում է, իսկ այժմ մի քանի բոպէից չեմոյ սէտք է, հեռանամ գնամ այստեղից:

— Մենք երկուսս էլ շարունակ թափառում ենք աշխարհիս երեսին, դուք իբրև արտիստուհի, ես իբրև բոշա, այնպէս որ այս մնաս բարև չէ, աշլ միայն ցտեսութիւն:

— Ցտեսութիւն, ց'շուտ տեսութիւն: Դուք էլ արտիստ էք: Մարդ կարող է ոչ նւագել, ոչ գրել, ոչ էլ նկարել, բայց հոգով այնուամենայնիւ արտիստ լինել: Ես ձեզ հետ ծանօթանալու առաջին ընդունեց այդ նկատեցի և դրա հետ միասին նաև այն, որ դուք թէև բախտաւոր էք երևում, բայց իսկապէս երևի սաստիկ վշտահար էք: Մի մոռանաք, որ կայ մի գերմանուհի, որը իրան ձեր քոյրն է համարում:

Ձեռքը մօտեցրի շրթունքներին, իսկ նա կարծելով թէ արդէն ուզում եմ դուրս գալ կուպէից, շտապով ասաց.

— Դեռ ժամանակ կայ, երկրորդ զանգը դեռ չեն խփել:

Ես արդարև ուզում էի արդէն մնաս բարև ասել նրան: Ի՛նչ եմ դնում իմ գլխիս ջղերս: Կլարայի ազգական պառաւը անձրևի պատճառով ռետինէ վերարկու էր հագել, որ նրա իրար գալիս սարսափելի խշխշում էր, — և ահա այդ ռետինի խշխշոցը կամ աւելի ճիշտ ասած խղիւզոցը ինձ կատաղեցնում էր: Ասենք առանց այն էլ մէկ երկու ընդունե էր մնում մինչև երկրորդ զանգը: Բայց էլի չը սպասեցի, ու երբ որ վազէվազ ներս մտաւ պանի Մնետրինսկան, ես դուրս եկայ:

— Գրէք՝ Ֆրանկֆուրտ, Հիլստին, — ձայն տւեց յետեւիցս Կլարան, — ուր որ էլ լինեմ տանից կուղարկեն ինձ:

Մի վայրկեան անցած ևս արդէն վազօնի պատուհանի մօտ էի: Կլարային ճանապարհ գցողների աղմուկը խառնւում էր շոգու Ֆշշոցի, շոգեկառք ֆուֆութոցի ու երկաթուղու սպասաւորների աղաղակների հետ: Կուպէի պատուհանը բացւեց ու ես մի անգամ էլ տեսայ այդ ազնիւ, քաղցր դէմքը:

— Որտեղ էք անկացնելու ամառը, — հարցրեց ինձ Կլարան:

— Չը գիտեմ. կը գրեմ, — պատասխանեցի ես:

Այդ ընդունե շոգեկառքը սկսեց աւելի արագ շունչ քաշել, հնչեց վերջին սուլոցը և գնացքը առաջ խաղաց: Բարիերթ աղաղակեցինք Կլարային. նա ձեռքերը բերնին տանելով հրաժեշտի ողջոյն էր ուղարկում մեզ, մինչև որ վերջապէս անյայտացաւ աչքներիցս հեռաւորութեան ու մթութեան մէջ:



—Շնորհ կը քաշէք կարօտը, — յանկարծ հարցրեց ինձնից պանի Սնեատինսկան։

—Շնորհ,—պատասխանեցի ես ու գլուխ տալով չեա դարձայ դէպի տուն։

Յիրաւի այնպիսի բան էի զգում, կարծես թէ այնպիսի մարդու էի ճանապարհ գցել, որ կարող էր ինձ օգնութիւն հասցնել։ Չափազանց զրգուած էի։ Գուցէ դրա պատճառը մռայլ երեկոն էր իւր անձրևով ու այն աստիճան թանձր մառախուղով, որ լապտերները հեռուից ծիածանագոյն շրջանակների նմանութիւն էին տալիս։ Յոյսի վերջին կայծն էլ հանգել էր սրտումս։ Պետսիմիզմը ոչ միայն հոգուս մէջն էր, այլ և կարծես մթնոլորտի պէս պատում էր ամբողջ աշխարհը, ծանրանում էր մարդկանց և անշունչ առարկաների վրայ, թափանցում էր բոլոր ձևերի ու բոլոր էակների ներքը։

Տուն էի վերադառնում ճմլած ու սաստիկ անհանգիստ սրտով, կարծես ահ զգալիս լինէի մի անցացտ ու անորոշ վտանգից։ Մի րոպէ բուռն կարօտ զարթնեց սրտումս դէպի արեգակն ու պայծառ եղանակը, դէպի այն երկիրները, ուր չեն լինում այսպիսի անձրևներ, այսպիսի մթութիւն ու մառախուղներ։ Թւում էր ինձ, թէ եթէ փախչեմ գնամ աւելի լուսաւոր երկիր, հէնց միայն այնտեղի լոյսը ինչ որ մի բանի դէմը կառնի ու ինձ ինչ որ մի բանից կը պաշտպանի։ Մտածելուս ընդունակութիւնը ամբողջապէս ամփոփւել էր մի հատիկ խօսքի մէջ, որ արձագանքի պէս անդադար կրկնում էի,— «Գնամ, գնամ»։ Յանկարծ սարսափ տիրեց ինձ, երբ միտքս եկաւ, որ եթէ գնամ, Անելկային այստեղ մենակ կը թողնեմ ու կը մատնեմ այն անորոշ վտանգին, որից ես ուզում եմ փախչել։ Գիտեմ, որ այդ սխալ է, գիտեմ, որ իմ գնալս նրան օգուտ կը բերէր, բայց չեմ կարողանում ազատուել այն զգացմունքից, թէ այդ իմ կողմից երկչուտ ու ստոր վարմունք կը լինէր... Այդ զգացմունքը բոլոր դատողութիւններիցս զօրեղ է... Ասենք, գնալս դատարկ խօսք է։ Կարող եմ ինձ ու ինձ կրկնել այդ խօսքը, կարող եմ երևակայել, բայց հէնց որ պէտք լինի խօսքը գործ դարձնելու, իսկոյն կը համոզեմ, որ ուժիցս վեր չեղող գործերից միւս ամենաքիչ հնարաւորն է։ Այնքան ջղային ոչոք եմ գործ դրել, այնքան կեանք եմ մաշել սիրոյ զգացմունքիս վրայ, որ այժմ ինձ

համար աւելի հեշտ կը լինէր մէջիցս հազար կտոր լինել, քան փոքր գալ նրանից:

Ես այն աստիճան պահպանել եմ մտքերիս վերահսկելու և ինքնագիտակցելու ընդունակութիւնս, որ ինձ բոլորովին անհաւանական է թւում, թէ կարող եմ ցնորւել: Երեւակայել անդամ չեմ կարողանում այդ, սակայն երբեմն-երբեմն թւում է ինձ, թէ ջղերս այնտեղ են հասել արդէն, որ էլ աւելի լարւել չեն կարողանալ:

Խեղճ Կլարա: Վերջին ժամանակները նրան շատ ուշ-ուշ էի տեսնում, բայց գիտէի որ նա ինձնից հեռու չէ և այդ ինձ ուրախութիւն էր պատճառում,—այժմ Անեկան լիովին կը գրաւի ինձ, որովհետեւ նրան կը նւիրեմ և՛ այն կարողութիւններս, որոնց միջոցով մարդիկ մեղմ սէր են տածում, որոնց միջոցով մարդիկ բարեկամութիւն են զգում:

Տուն որ վերադառնայ: սենեակումս նստած սպասում էր ինձ բոխիկ Խաստովսկին. եկել էր գրավածառ եղբօր հետ խորհրդակցելու: Գրքեր ծախելու վերաբերեալ ինչ որ նոր ձեռնարկութիւն են ուզում սկսել, նրանք միշտ մի բան անում են, մի բանով զբաղւած են լինում, և դրա շնորհիւ նրանց կեանքը վերին աստիճանի լի է լինում: Այնտեղ է հասել բանը, որ ուրախացայ նրան տեսնելով, բոլորովին այնպէս, ինչպէս սատանաներից վախեցող երեխան ուրախանում է, երբ որ սենեակը մարդ է մտնում: Նրա հոգեկան աշխոյժը կազդուրում է ինձ: Ասում էր, որ պանի Յելինան քանի զնում լաւանում է, այնպէս որ մի վեց-եօթ օրից յետոյ կը կարողանայ զնալ Գաշտէյն: Այդպէս, այդպէս: Տեղներս էլ է կը փոխենք: Բոլոր ոչոքերս կը լարեմ գործը շուտով գլուխ բերելու համար: Հօրաքրոջս կը համոզեմ, որ նա էլ հետները զնայ Գաշտէյն: Նա իմ խաթեր կը զնայ և այն ժամանակ ոչ ոք չի զարմանալ, եթէ ես էլ զնամ: Այժմ զոնէ մի բան ցանկանում եմ և շատ եմ ցանկանում: Որքան առիթ կը լինի Անեկայի վրայ հոգս տանելու: Այնտեղ մենք իրարից աւելի մօտ կը լինենք քան Պոշովում: Սիրտս մի քիչ սփոփւեց: Այսօր անտանելի օր էր, իսկ ինձ ոչինչ այնքան չի ճնշում, որքան վատ եղանակը: Դեռ լսում եմ տանիքի ջրորդաններով թափուող անձրևի շոշոռոցը, բայց ամպերի արանքներին արդէն հատ-հատ աստղեր են երևում:

12 չունիսի.

Արամից/ին այսօր եկաւ...

ՎԵՐՋ ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻ